

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО І УКРАЇНСЬКА КОНСТИТУЦІЯ

Відповідно до принципу суверенної рівності держав – основного принципу міжнародного права – кожна держава вільно створює свою національну систему права та визначає порядок її взаємодії з міжнародним правом. Міжнародне право покладає на державу зобов'язання, порядок реалізації яких у внутрідержавних стосунках визначається національним правом. Як зазначається в резолюції Інституту міжнародного права, "... в принципі, саме правнича система кожної держави визначає найбільш прийнятні шляхи та засоби забезпечення того, щоб міжнародне право застосовувалося на національному рівні"¹.

Сьогодні можна вважати цілком доведеним, що ефективність дії міжнародного права гарантована і, отже, обумовлена внутрішніми правовими порядками держав-учасниць міжнародної системи, а місце міжнародного права в роботі національного суду є показником того, наскільки правові порядки окремих держав цьому відповідають. Значення міжнародного права як джерела внутрідержавного

МАРТИНЕНКО П.Ф.,
кандидат юридичних
наук, професор,
заслужений юрист
України

*Конституційний Суд
України*

права має свій прояв як при здійсненні загального судочинства, так і в процесі правозастосовчої діяльності взагалі, і в сфері судового конституційного контролю зокрема.

Ключову роль у забезпеченні ефективності міжнародного права відіграє національне конституційне право. Конституція як прояв верховенства держави та її внутрідержавна норма найвищої юридичної сили має, насамперед, інтровертивну дію, впливаючи на застосування норм національного права у внутрідержавних стосунках. Однак через те, що правовий порядок держави перебуває в процесі постійної взаємодії з міжнародним правом, конституція мусить реагувати і на норми міжнародного права, на порядок їх застосування у внутрідержавних стосунках.

У Європі завдяки інтеграційним процесам і необхідній адаптації до них конституційного ладу відповідних держав, взаємовпливи і взаємодії національного конституційного і міжнародного права є набагато глибшими та інтенсивнішими, включаючи і передачу окремих суверенних прав до наддержавних інститутів. Ця регіональна відмінність є характерною ознакою конституцій держав-членів Європейського Союзу². Бажання адаптувати національний конституційний лад до вимог міжнародного та європейського права виразно простежується і в конституціях держав – кандидатів до вступу до ЄС³.

Конституція України ще не має аналогічних положень, проте її "європейська орієнтація" простежується в усьому змісті її норм. Положення, які закріплюють і охороняють національну ідентичність України як суверенної незалежної держави, досягнуту в результаті багатовікової, нерідко драматичної історії українського державотворення і на основі здійснення українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення⁴, доповнюються в Конституції України положеннями, що відтворюють засади соціальної демократичної правової держави, верховенства права, визнання основних людських прав і свобод, які є спільною метою і спільними засадами і загальними принципами європейського права⁵.

Усі ці положення – істотна, спеціально гарантована складова Конституції України⁶, вони визначають основний зміст внутрідержавної конституційної системи України як нормативної системи найвищої юридичної сили. Разом з іншими положеннями Конституції України, зокрема тими, що гарантують права власності та підприємницької діяльності, забезпечують захист конкуренції, а також прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, рівність їх перед законом⁷, вони утворюють міцну юридичну основу в українському праві для розвитку економічних зв'язків між Україною та державами Європи, зближення чинного та майбутнього їх законодавства. Як відомо, сфери цього зближення, відповідно до Угоди

про партнерство та співробітництво між Європейським Союзом та Україною від 16 червня 1994 року⁸, охоплюють законодавство про митницю, про компанії, про банківську справу, бухгалтерський облік компаній і податки, інтелектуальну власність, охорону праці, фінансові послуги, правила конкуренції, державні закупки, охорону здоров'я та життя людей, тварин і рослин, навколишнє середовище, захист прав споживачів, непряме оподаткування, технічні правила і стандарти, питання ядерної енергії, транспорту⁹.

Викладене свідчить, що Конституція України містить значний потенціал для долучення України як незалежної центрально-східноєвропейської держави до конституційних традицій державного та суспільного життя, спільних для країн Об'єднаної Європи.

Як відомо, конституційні системи сучасних держав поділяються на два типи: відкриті або закриті – залежно від того, припускають вони пряму дію норм міжнародного права у внутрідержавних відносинах чи ні¹⁰. Протягом майже 70-річної історії свого існування колишній СРСР мовчазно уникав відвертого вирішення цього питання в своїх конституціях, а фактично звів статус міжнародного договору у внутрідержавному праві до статусу підзаконного акта, відгородженого політикою офіційних опублікувань від можливого застосування при розгляді справ у судах. Україна, проголосивши незалежність 24 серпня 1991 року і підтвердивши цей факт всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 року, рішуче і радикально пориває з цією радянською традицією, прийнявши щодо цього спеціальний закон – Закон України "Про дію міжнародних договорів на території України" від 10 грудня 1991 року¹¹, за яким укладені і належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори становлять невід'ємну частину національного законодавства України і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Як наслідок, конституційна система і правовий порядок України вперше набули характеру "відкритості".

Ці здобутки було розширено і закріплено в чинній Конституції України 1996 року, яка, на відміну від минулої [Конституції (Основного закону) Української РСР від 20 квітня 1978 року], виходить з утвердження єдності міжнародного і національного права України, відкритості її конституційної системи. Конституція України, демонструючи узгодження своїх ключових положень з загальновизнаним досвідом держав-учасниць Об'єднаної Європи, визначає ставлення України до міжнародного права та до дії міжнародних договорів у внутрідержавних стосунках, забезпечує при цьому верховенство конституційних норм, охопивши у такий спосіб широке коло інститутів матеріального та процесуального конституційного права.

У центрі уваги цієї статті знаходяться питання взаємодії чинної Конституції України 1996 року із загальним міжнародним і євро-

пейським правом, зокрема, досліджуються впливи міжнародного та європейського права на Конституцію України, питання інкорпорації норм міжнародного права в український правовий порядок, аспект конституціоналізації міжнародного договірнього права України. Дана стаття – продовження інших досліджень автора¹².

1. Вплив міжнародного права на Конституцію України

Розробка й прийняття Конституції України співпали у часі з розв'язанням численних практичних завдань, пов'язаних із "входженням" України як молодій незалежній державі до міжнародної системи як рівноправного суб'єкта міжнародного права, що не могло не позначитися на роботі українського конституцієдавця, який в конституційному процесі так чи інакше мав враховувати те міжнародно-правове середовище, дія якого тепер стала поширюватись і на Україну.

Старт цьому конституційному процесу було дано ще в період дезінтеграції колишнього СРСР, у складі якого Україна мала статус союзної республіки ("Українська РСР"), і міжнародний вплив, зокрема і вплив європейський, був уже відчутним. Верховна Рада Української РСР 16 липня 1990 року ухвалила "Декларацію про державний суверенітет України"¹³ з тим, щоб її положення стали "основою" для нової Конституції та законів України¹⁴. Поряд з визначенням численних завдань щодо історичного відродження українського народу в різних сферах державного та суспільного життя, в Декларації містились і деякі концептуально нові і, як на той час, надто радикальні ідеї про те, що державна влада в Республіці здійснюється за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, а загальноновизнані норми міжнародного права повинні мати "пріоритет" перед нормами внутрідержавного права¹⁵. Поряд з іншим, у Декларації заявлялося про те, що "Українська РСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування", "безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах", "визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими"¹⁶. Ці ж ідеї повторюються і в "Концепції нової Конституції України", схваленої Верховною Радою Української РСР 19 червня 1991 року¹⁷.

Після проголошення 24 серпня 1991 року Україною незалежності на фоні загальної активізації міжнародної діяльності її співробітництво з європейськими структурами істотно розширюється. Підписавши 16 червня 1994 року Угоду про партнерство та співробітництво з Європейськими Співтовариствами та їх державами, з 13 липня того ж року Україна розпочала "політичний діалог" з Радою Європи. А 25 вересня 1995 року вона не тільки приєдналася до Статуту Ради Європи 1949 року¹⁸, а й до Європейської конвенції

з прав людини 1950 року¹⁹ і цілого ряду інших міжнародно-правових інструментів європейського регіонального права, зобов'язавшись протягом року завершити прийняття нової Конституції України²⁰.

Зі зміною міжнародного становища України після проголошення незалежності міжнародний, зокрема європейський вплив на конституційний процес у державі істотно поглиблюється і розширюється. Про це свідчать вузлові проекти Конституції України, розроблені Комісією Верховної Ради України, пізніше – Конституційною комісією²¹. На цьому етапі міжнародно-релевантними стали ключові положення конституційних проектів щодо визначення держави, її завдань і функцій, щодо верховенства права, визнання основних людських прав і свобод, істотно змінилися з урахуванням міжнародного досвіду, самі концептуальні підходи до конституційної організації державної влади та місцевого самоврядування.

У Конституції України як об'єкті реалізованих впливів з боку міжнародного і, зокрема, європейського права умовно, за рівнем формалізації, можна виділити: "міжнародно узгоджені" норми – положення, прийняті у зв'язку з виконанням уже взятих міжнародних зобов'язань; а також "міжнародно гармонізовані" норми – положення, що відображають певне запозичення (імітацію) елементів передового державного досвіду, які конституцієдавцем були сприйняті як зразок (модель) для окремих інституціональних розв'язань в Україні без будь-яких формально-юридичних підстав.

1) Міжнародно узгоджені норми

Вони охоплюють конституційно-визначені підходи, зокрема до легітимності проголошення незалежності України, цілей зовнішньої політики та оборони України, громадянства України, основних людських прав і свобод.

Як відомо, Українська РСР разом з делегацією колишнього СРСР брала активну участь у роботі конференції в Сан-Франціско, скликаній 25 квітня 1945 року, для вироблення остаточного тексту Статуту ООН, складовою частиною якого є й Статут Міжнародного Суду. Українська РСР є постійним членом ООН з 15 жовтня 1945 року – дня ратифікації Статуту ООН колишнім СРСР. Цей статус вона зберегла і після проголошення незалежності 24 серпня 1991 року, підтвердивши свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними Українською РСР до проголошення незалежності України, і заявивши про своє правонаступництво щодо прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та її інтересам²². Статут ООН – універсальний міжнародний договір, який охоплює майже всі держави світу і який фактично виконує функцію конституції міжнародного співтовариства. Статут закріплює базові

цілі та принципи сучасного міжнародного правового порядку і надає їм імперативної сили: держави-члени ООН не мають права від них відступити. Починаючи з 10 грудня 1991 року Статут становить невід'ємну частину національного законодавства незалежної України і застосовується на її території у порядку, передбаченому для норм національного законодавства²³. Усі положення чинної Конституції України узгоджені з вимогами Статуту ООН.

а) *Проголошення незалежності*. Одна з фундаментальних цілей ООН і засад міжнародного правового порядку – повага принципу самовизначення народів²⁴. Наявність цього принципу у складі базових засад міжнародного правового порядку – це саме той аспект взаємодії міжнародного та внутрідержавного права, який виникає внаслідок того, що міжнародне право покладає на державу здійснення певних конституційно значущих дій.

Український народ, проголосивши незалежність України в односторонньому порядку, перебуваючи у складі СРСР, використав для цього своє право, яке йому було надане Статутом ООН. Оскільки легітимність проголошення незалежності України нерідко піддається сумніву в заявах та вчинках окремих політичних сил чи діячів як в Україні, так і за її межами, конституцієдавець, прийнявши Конституцію 1996 року, на рівні авторитету Основного Закону закріпив принципово важливий для буття і подальшого розвитку держави факт "здійснення українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення"²⁵.

Право на самовизначення відповідно до Конституції України є вже здійсненим, є фактом: саме існування України як держави сприймається в цьому контексті як прямий наслідок реалізації цього права. Має характер констатації факту і посилення на "багатовікову історію українського державотворення" і на склад самого суб'єкта, що здійснив право на самовизначення – "українська нація" разом з усім народом України – "Українським народом", факт, що відображає результати всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року.

Саме на базі такого розуміння правового підґрунтя виникнення України як нової держави був знайдений консенсус і в українському суспільстві. Конституцієдавець посилається на цей факт як на "основу" для своїх конституцієтворчих дій²⁶.

б) *Зовнішня політика і оборона*. Свого часу, в добу великої французької революції, ідея відмови від війни як засобу закордонної політики держави стимулювала запровадження до конституційного права спеціальних норм, які визначали порядок оголошення війни і укладання миру, поставивши обидва питання під прямий контроль народного представництва. Але в міжнародному праві тільки прийнятий в 1945

році Статут ООН недвозначно заборонив агресію, припустивши правомірність застосування війни виключно з метою оборони.

Статут ООН вимагає неухильного дотримання принципів суверенної рівності всіх держав-учасниць, зобов'язує їх вирішувати міжнародні спори мирними засобами, утримуватись в їх стосунках від погроз силою чи її застосуванням як проти територіальної недоторканності чи політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним з цілями Об'єднаних Націй²⁷.

Конституція України цілком узгоджена в своїх положеннях і з цими імперативними нормами Статуту ООН. Україна конституційно закріплюється як суверенна і незалежна держава, територія якої в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою²⁸. Статус цих положень в Конституції України є спеціально гарантованим²⁹.

Конституція України не передбачає можливості входження України в будь-які наддержавні об'єднання, пов'язані з передачею їм окремих суверенних прав. Входження України в ці об'єднання, відповідно до її чинного законодавства можливе лише за умови винесення цього питання на всеукраїнський референдум і позитивної відповіді на нього Українського народу³⁰. Ратифікувавши 10 грудня 1991 року "Угоду про створення Співдружності Незалежних Держав", Україна внесла до неї істотно важливі застереження, спрямовані на зміцнення своєї незалежності³¹. Україна відмовилася підписати та ратифікувати Статут Співдружності Незалежних Держав від 22 січня 1993 року та Конвенцію про Міжпарламентську Асамблею держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав 1995 року – основні установчі акти Співдружності – та цілу низку міжнародних угод, зокрема про військово-політичне співробітництво держав СНД.

Україна відповідно до статті 18 Конституції проводить незалежну зовнішню політику, яка спрямована на забезпечення її "національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства"³¹. Відповідно до вимог Статуту ООН Конституція України значну увагу приділяє реалізації права на оборону та безпеку³² і недвозначно забороняє застосування військової сили як засобу зовнішньої політики, використання Збройних Сил України можливе виключно у разі збройної агресії проти України³⁴. Проголошення незалежності України асоціюється з намірами стати постійно нейтральною державою, не брати участі у військових блоках і дотримуватись трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї³⁵. Якщо ці положення і не мають свого самостійного статусу в Конституції України, вони відповідають її міжнародно-узгодженим нормам. З урахуванням саме цих положень було розроблено і схвалено "Основні напрями зовнішньої політики України"³⁶ і затверджено "Воєнну доктрину України"³⁷.

в) *Громадянство*. Міжнародним правом є визнаним, що визначення того, хто є громадянином держави, – виключна прерогатива відповідної держави. Цей принцип міжнародного права було підтверджено різними шляхами. Відповідно до міжнародного звичаю, підтвердженого рішенням Постійного Суду Міжнародного Правосуддя ще в 1923 році, надання громадянства належить до виключних і дискреційних повноважень кожної держави³⁸. За висновком Hudson'a - спеціального доповідача Комісії міжнародного права – "У принципі, питання громадянства цілком знаходяться у сфері національної юрисдикції кожної держави"³⁹. Про певну міжнародну практику свідчить і Загальна декларація прав людини ООН 1948 року, яка, не будучи формальним договором, у статті 15 проголошує право кожного на певне громадянство і заборону свавільного позбавлення громадянства⁴⁰. Випадки подвійного чи множинного громадянства, відповідно до рішення Міжнародного Суду ООН у справі *Nattebohm*, 1955, вирішуються відповідно до принципу ефективного належності до певної держави⁴¹.

Відповідно до міжнародного права і практики Конституція України закріплює існування єдиного громадянства України, причому громадянин України, згідно з положеннями Конституції, не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство, він не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі⁴². Ці міжнародно узгоджені норми Конституції України істотно контрастують з традиціями недалекого радянського минулого, в яких громадянство ототожнювалося з політичною лояльністю і підданством. Вони стали основою для прийняття Закону "Про громадянство України" в оновленій редакції⁴³. До того ж, Україна брала активну участь у підготовці Європейської конвенції про громадянство 1997 року, яку вона одна з перших і підписала (але ще не ратифікувала).

г) *Основні людські права і свободи*. Організація Об'єднаних Націй велику увагу приділяє захисту людських прав. Сприймаючи свободу громадянина через призму відповідальності держави, ООН прийняла ряд декларацій про міжнародні стандарти захисту людських прав, адресовані до всіх держав незалежно від форм правління. Уже в першій згадці про людські права в Статуті ООН сприяння і розвиток поваги до прав людини і основних свобод для всіх незалежно від раси, статі, мови і релігії визначаються як ціль Організації Об'єднаних Націй⁴⁴. Слідом за Загальною декларацією прав людини, прийнятою і проголошеною Генеральною Асамблеєю ООН від 10 грудня 1948 року, було прийнято Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права і Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року, ратифіковані Українською РСР 19 жовтня 1973 року⁴⁵. Після проголошення незалежності України відповідно до Закону України про правонаступництво Ук-

раїни⁴⁶ і Закону України про дію міжнародних договорів на території України⁴⁷, обидва Пакти стали невід'ємною частиною національного законодавства України, що забезпечило їх реальний вплив на розробку і прийняття тих численних положень Конституції України, які присвячено правам людини та громадянина⁴⁸.

До цього слід додати й істотний вплив на Конституцію України Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, яку Україна підписала ще в жовтні 1995 року, тобто напередодні розробки і прийняття Конституції України⁴⁹. Загальні засади, зміст більшості норм Конституції України про права людини і громадянина, можливості їх обмеження, режими реалізації і системи захисту відповідають змісту міжнародно-правових норм Європейської конвенції про права людини такою мірою, що дали підстави для загального висновку Венеціанської Комісії Ради Європи про те, що вони цілком відповідають сукупності прав, гарантованих Європейською конвенцією з прав людини і дають надію, що ці права будуть реально імплементовані на практиці⁵⁰.

2) Міжнародно зближені норми

Витоки міжнародно зближених за своїм характером норм Конституції України, як і конституції будь-якої іншої держави, лежать у звичному за-позицненні елементів передового зарубіжного конституційного досвіду. Запозичення та трансплантація концепцій та ідей від одного національного конституційного порядку до іншого – широко відома практика, спричинена взаємозалежністю конституцій світу.

Зближення і поступова гармонізація конституційного права різних держав між собою, а також конституційного і міжнародного права як науковий факт відзначались ще перед другою світовою війною⁵¹. Після другої світової війни ці факти як результат поглиблення взаємодії міжнародного і національного права не тільки примножились, а й набули стійкої тенденції⁵², яка переросла в механізм регіональної інтеграції.

В Україні феномен зближення конституційного права з європейськими конституційними системами, а також з європейським правом в цілому своїм підґрунтям має фундаментальні засади демократичної легітимності⁵³, які певною мірою їх споріднюють.

Серед міжнародно зближених норм Конституції України треба виділити, зокрема, положення про форми представницької та безпосередньої демократії, розподіл влад, верховенство права, форми власності та принципи господарювання, національні меншини та корінні народи, конституційну юрисдикцію, місцеве самоврядування тощо.

Зближення та поступова гармонізація – неформалізований аспект взаємодії національних систем конституційного, а також консти-

туційного і міжнародного права, який базується на факті внутрішнього органічного зв'язку між ними. Зближення свідчить про елементи деякої їх змістової юридичної спільності, в рамках якої їх окремі норми та принципи в значній мірі узгоджуються, приводяться до одного й того ж загального значення.

Міжнародно зближені норми Конституції України у статусі норм найвищої юридичної сили стали складниками засад конституційного ладу України, вони розширюють демократичні та правові основи української державності, сприяють подоланню штучної міжнародної ізоляції України в спільноті європейських народів; істотно полегшують зближення і поступову гармонізацію українського правового порядку з правовими порядками держав-учасниць Об'єднаної Європи.

2. Конституційна інкорпорація норм міжнародного права

Серед фундаментальних засад міжнародного правового порядку, закріплених у Статуті ООН, чільне місце посідає принцип, що зобов'язує держави сумлінно виконувати взяті на себе зобов'язання⁵⁴. Виходячи з цього принципу, Комісія міжнародного права ООН підготувала проект кодифікації права міжнародних договорів, який покладено в основу Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, яка набрала чинності в 1980 році і набула значення справжнього "кодексу сучасного міжнародного договірної права"⁵⁵. Українська РСР ратифікувала Конвенцію в травні 1986 року⁵⁶. З нею тісно пов'язана і Віденська конвенція про правонаступність держав щодо договорів 1978 року, до якої Україна приєдналася з вересня 1992 року⁵⁷. Забезпечуючи імплементацію взятих міжнародних зобов'язань за Статутом ООН та цими Конвенціями в сфері міжнародних договорів, Україна відповідно до чинної на той час Конституції (Основного Закону) Української РСР від 20 квітня 1978 року розробила і прийняла Закон України "Про міжнародні договори України" від 22 грудня 1993 року⁵⁸. Пізніше його було доповнено Постановою Кабінету Міністрів України Про затвердження Положення про порядок укладення, виконання та денонсації міжнародних договорів України міжвідомчого характеру від 17 червня 1994 року⁵⁹.

Базовою засадою міжнародного договірної права є принцип *parata sunt servanda* – "кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен сумлінно виконуватися"⁶⁰, а держава-учасник "не може посилатися на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору"⁶¹. Міжнародні зобов'язання держава повинна виконувати повністю і належним чином. І хоча міжнародне право визнає, що грубе порушення конституційних норм, в принципі, може бути в окремих випадках підста-

вою для відмови від зобов'язань, учасник договору не може посила-
тися на положення свого національного права як на причину невиконання
взятих ним міжнародних зобов'язань⁶². Спеціально наголошується,
що разом з текстом міжнародного договору враховується практика його
застосування та тлумачення, якщо на це дається згода сторін
договору⁶³.

А для визначення того, які дії держава має вжити для практичної
реалізації взятих на себе зобов'язань, Статут ООН⁶⁴, а також
Віденська конвенція про право міжнародних договорів⁶⁵ застосову-
ють ключове поняття "виконання", зміст якого охоплює всі можливі
форми правореалізації, пов'язані з дією міжнародного договору на
території держави⁶⁶. На відміну від міжнародно-договірної практики
колишнього СРСР, незалежна Україна розв'язує проблему виконання
міжнародних зобов'язань на рівні Основного Закону за допомогою
принципово нових спеціальних конституційних механізмів, що
забезпечують інкорпорацію (посередню чи, навіть, пряму) норм
міжнародного права до національного права України. Як наслідок у
праві України з'явився особливий різновид національних норм –
"інкорпорованих норм", тобто норм, які запозичені з міжнародного
права, проте діють на території держави, регулюючи нарівні з нор-
мами національного права внутрідержавні відносини⁶⁷. Інкорпоро-
вані норми міжнародного права як складові українського права ма-
ють певну специфіку. Вони створюються та змінюються в особливо-
му порядку, зберігають зв'язок з міжнародним правом, тлумачаться
та застосовуються з урахуванням міжнародного права.

Наявність спеціальних конституційних механізмів інкорпорації
норм міжнародного права до національного права – це якісно новий
феномен у вітчизняній історії взаємодії з міжнародним правом, ви-
токи якого беруть початок у "Декларації про державний суверенітет Ук-
раїни" від 16 липня 1990 року, в якій Українська РСР вперше визнала
"пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед норма-
ми внутрідержавного права"⁶⁸. Пізніше, законом було встановлено,
що укладені та належним чином ратифіковані Україною міжнародні
договори становлять невід'ємну частину національного законодавства
України і застосовуються у порядку, передбаченому для норм
національного законодавства⁶⁹. Принципова формула цього Закону
повторена і в Законі України "Про міжнародні договори України"
1994 року⁷⁰. У положеннях Конституції України від 28 червня 1996 ро-
ку було відтворено і якісно узагальнено зміст цих актів⁷¹.

Спеціальні конституційні механізми інкорпорації норм міжнарод-
ного права, закріплені у Конституції України, взяті разом з іншими
міжнародно-релевантними її положеннями, надають конституційній
системі України як системі внутрідержавних норм найвищої юридич-

ної сили здатність істотно впливати на результати імплементації норм міжнародного права на території України, а, отже, на характер і зміст взаємодії національного права України з міжнародним правом.

Розв'язуючи питання інкорпорації норм міжнародного права до національного права України, Конституція України розмежувала механізми посередньої інкорпорації – щодо міжнародних договорів та прямої інкорпорації – щодо загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права.

1) Посередня конституційна інкорпорація

Посередній конституційній інкорпорації до національного права України підлягають ті міжнародні договори, віднесення яких до національного законодавства конституційно узалежнено від прийняття закону, яким Верховна Рада України надає згоду на їх ратифікацію. Це – основний конституційно прийнятний шлях взяття Україною на себе міжнародних зобов'язань та їх виконання.

Відповідно до частини першої статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Отже, по-перше, йдеться про віднесення до складу національного законодавства тільки міжнародних договорів, причому виключно тих, що з точки зору міжнародного права є чинними для України – питання, які суди та інші правозастосовчі органи самостійно вирішити не можуть. По-друге, відповідно до встановленого порядку, громадяни, державні органи, підприємства, установи та організації при здійсненні своїх прав повинні застосовувати лише ті акти національного законодавства України, які опубліковано в офіційних друкованих виданнях або одержано у встановленому порядку від органу, який їх видав⁷². До того ж до міжнародного договору в ранзі вже акта "національного законодавства України"⁷³, ставляться якісно нові (порівняно з традиційною для України практикою) вимоги – необхідність бути опублікованим, для того щоб набрати чинності. Відповідно до Конституції України⁷⁴ закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними. Сьогодні, за умов глобалізації економічного та господарського життя, не тільки спеціалізовані міжнародні пакти чи конвенції про права людини (значна частина яких і досі в Україні залишається офіційно неопублікованою), а й абсолютна більшість міжнародних договорів та угод так або інакше є дотичними до прав приватних осіб (фізичних та юридичних) і в разі їх неоприлюднення в належному порядку створюється реальна загроза додержанню прав людини і громадянина.

Тому положення частини першої статті 9 Конституції України потрібно розуміти так, що ратифіковані міжнародні договори за згодою Верховної Ради України стають частиною національного законодавства тільки після їх оприлюднення державною мовою (або ж разом з перекладом на державну мову) в офіційних друкованих виданнях України. Відповідно до Указу Президента України, яким на сьогодні врегульовано це питання⁷⁵, офіційними друкованими виданнями України є "Офіційний вісник України", "Відомості Верховної Ради України", а також газета "Урядовий кур'єр". Але ще до оприлюднення, міжнародні договори, як і закони та інші акти національного законодавства, підлягають насамперед включенню до Єдиного державного реєстру нормативних актів. Поширену в Україні практику, за якою чинні міжнародні договори оприлюднюються в інший спосіб (у засобах, що не належать до офіційних друкованих видань України), треба оцінювати як таку, що має виключно інформаційну мету. Опубліковані в такий спосіб договори не можуть бути використані для офіційного застосування.

Посередня конституційна інкорпорація норм чинних для України міжнародних договорів до національного законодавства України, передбачена Конституцією України⁷⁶, охоплює лише ті договори, які укладаються з участю законодавця – Верховної Ради України. Конституція України 1996 року істотно змінила юридичну формулу цієї участі, внаслідок чого чинне законодавство про міжнародні договори в багатьох своїх положеннях не відповідає Основного Закону.

Чинний Закон України "Про міжнародні договори України" від 22 грудня 1993 року концептуально і в контексті своїх положень ототожнює висловлення згоди на обов'язковість міжнародного договору [внутрідержавний акт] і ратифікацію міжнародного договору [міжнародно-правовий акт], відносячи їх однаково до повноважень Верховної Ради України. В результаті цього відповідно до статті 9.4.12. Регламенту Верховної Ради України (який, проте, не є законом) Голова Верховної Ради підписує ратифікаційну грамоту, яка засвідчується підписом Міністра закордонних справ України. Всупереч цьому чинна Конституція України відносить до повноважень Верховної Ради України не "ратифікацію", а висловлення згоди на обов'язковість міжнародного договору для України⁷⁷. Серед конституційно визначених повноважень Голови Верховної Ради України відсутнє право на ратифікацію міжнародних договорів⁷⁸.

Відповідно до міжнародного права і практики "ратифікація" – це дипломатичний акт того державного органу, який конституційно уповноважений представляти державу в міжнародних відносинах. Традиційно це – глава держави: монарх чи президент республіки, який від імені держави як суб'єкта міжнародного права за допомо-

гою ратифікаційної грамоти підтверджує підпис, поставлений на договорі його уповноваженим, та засвідчує, що договір здобув належну згоду з боку компетентних органів держави⁷⁹.

В Україні ці функції фактично виконує Голова Верховної Ради України⁸⁰, що є контраверсійним питанням. По-перше, Голова Верховної Ради України відповідно до Конституції України представляє не державу, а Верховну Раду України⁸¹, тоді як ратифікаційна грамота має визначати позицію держави щодо міжнародного договору. По-друге, Голова Верховної Ради України – представник єдиного органу законодавчої влади – парламенту⁸², тоді як ратифікаційна грамота, яка видається на підставі прийнятого "закону про ратифікацію" міжнародного договору, за своєю природою є суто виконавчим, дипломатичним актом, в якому, до того ж, необхідно підтвердити підпис, поставлений на договорі уповноваженим Президента України чи Кабінету Міністрів України, і додатково поставити скрепу Міністра закордонних справ України.

Оскільки функції глави держави в Україні покладено на Президента України⁸³ і він же конституційно *expressis verbis* уповноважений представляти державу в міжнародних відносинах⁸⁴, то Президент України і мав би здійснювати ратифікацію міжнародних договорів України.

Але не ратифікація, а висловлення згоди на обов'язковість міжнародного договору для України з боку Верховної Ради є єдиною конституційно передбаченою умовою та процедурою, з якою пов'язується інкорпорація міжнародного договору до національного законодавства України. Інкорпорація не поширюється на міжнародні договори, які не потребують згоди на їх обов'язковість з боку Верховної Ради України. Як правило, це ті, що затверджуються указом Президента України, міжурядові угоди, які укладаються від імені Уряду України і затверджуються постановою Кабінету Міністрів України, а також міжвідомчі угоди.

Конституція (Основний Закон) колишньої Української РСР⁸⁵, прийнятий на її основі Закон України "Про міжнародні договори України" 1993 року⁸⁶, Регламент Верховної Ради України⁸⁷, дотеперішня міжнародно-договірні практика України з метою надання згоди Верховної Ради України щодо ратифікації міжнародних договорів встановлюють категорію спеціального "закону про ратифікацію". Якщо у загальному порядку, відповідно до Конституції, закон, прийнятий Верховною Радою України, підписує Голова Верховної Ради України і невідкладно направляє його Президентові України для підписання та офіційного оприлюднення⁸⁸, то "закон про ратифікацію" міжнародного договору відповідно до Закону⁸⁹ підписує Голова Верховної Ради України без чітко визначених для цього конституційних повноважень, і в цьому полягає найбільш істотна відмінність прийняття "законів

про ратифікацію". Проте чинна Конституція України, яка базується на засаді єдності законів держави, не знає таких спеціальних законів, і тому законодавча практика в цій частині не є цілком узгодженою з положеннями чинної Конституції України.

Конституційна формула інкорпорації чинних для України міжнародних договорів до національного законодавства України презюмує їх прямі юридичні наслідки у внутрідержавних стосунках принаймні для тих міжнародних договорів, які належать до категорії, що "самовиконуються" [self-executing treaties]. Громадяни, іноземці, особи без громадянства, підприємства, установи, організації, органи місцевого самоврядування та інші суб'єкти під час здійснення своїх прав і обов'язків мають право прямо застосовувати ратифіковані Україною міжнародні договори, захищати на їх підставі свої права перед судом. Винятком є лише ті ратифіковані Україною міжнародні договори, які за своїми характеристиками є такими, що для свого застосування у внутрідержавних відносинах об'єктивно потребують прийняття додаткових законодавчих актів (non-self-executing treaties).

Конституція України має найвищу юридичну силу, тому чинний для України ратифікований міжнародний договір, як і закони та інші нормативно-правові акти, підлягає узгодженню з Основним Законом⁹⁰. Конституція України не забороняє укладання міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, але ставить його в залежність від попереднього внесення відповідних змін до тексту Конституції⁹¹.

Оцінка співвідношення ратифікованого Україною міжнародного договору та її національного закону сьогодні не може бути однозначною. В минулому функцію ратифікації міжнародних договорів СРСР було покладено на Президію Верховної Ради СРСР, яка цю функцію здійснювала у формі "указу", на підставі якого Голова Президії підписував ратифікаційну грамоту⁹². За аналогією "указом" Президії Верховної Ради Української РСР здійснювалась ратифікація і міжнародних договорів Української РСР⁹³. Пізніше, на етапі утвердження незалежності України, замість указів з цією метою приймалися, як правило, "постанови" Верховної Ради⁹⁴. Але як у колишньому СРСР, так і в Українській РСР, а пізніше і в незалежній Україні це завжди були такі акти, юридична сила яких не була рівною силі національного закону, акти, що відповідають закону, підзаконні акти.

Підзаконний статус цих актів щодо національного закону визначав в цілому і підзаконний статус ратифікованого міжнародного договору. Це узгоджувалося з тогочасною доктриною і практикою, які, виходячи з теорії "діалектичного дуалізму", дотримувалися позиції, що міжнародні договори "не призначені регулювати внутрідержавні відносини"⁹⁵. Делегація УРСР на Віденській конференції з питань права міжнародних договорів 1968-1969 років рішу-

че виступала проти положення проекту конвенції, яке припускало дію міжнародного договору на території держави⁹⁶. У поточному законодавстві ця позиція підстраховувалася так званім "правилом винятковості" – у важливіших законах СРСР закріплювалося положення, що в разі, коли договір, укладений СРСР, містить інші правила, ніж ті, що проголошує даний закон, то треба керуватися правилами міжнародного договору. Це правило було закріплено в основних кодексах права колишньої Української РСР (пізніше – України)⁹⁷. Тому підзаконний статус ратифікованого міжнародного договору у радянському законодавстві був одночасно і статусом "позазаконним". Дія такого договору фактично не поширювалася на всі внутрідержавні правовідносини. Серед органів, на які офіційно покладалось його виконання, значилися, головним чином, міністерства, державні комітети, відомства, Ради Міністрів союзних республік та інші адміністративні структури, суди серед них навіть не згадувались⁹⁸.

У радянській юридичній літературі була поширеною думка, що винятковість дії правил міжнародного договору пояснюється тим, що ратифікована міжнародна угода виступає "спеціальною нормою" стосовно національного закону як "загальної норми". Насправді, спроби застосувати в даній ситуації відоме правило "*lex specialis derogat legi generali*" виявилися безпідставними, оскільки національний закон, з одного боку, і указ чи постанова як акти ратифікації міжнародного договору з другого, істотно відрізнялися один від одного як за порядком прийняття, так і за юридичною силою, що унеможливило посилання на традиційний принцип⁹⁹. До того ж, враховуючи практично повну відсутність відповідної судової практики застосування міжнародного договору у колишньому СРСР, можна стверджувати, що дійсне призначення "правила винятковості" полягає не стільки у прямому застосуванні договору, скільки в обмеженні застосування національного закону¹⁰⁰.

Проте "правило винятковості" присутнє і в чинному Законі "Про міжнародні договори України" 1994 року¹⁰¹. Однак з прийняттям цього Закону відбулась і зміна юридичної форми акта, яким Верховна Рада України дає згоду на ратифікацію міжнародного договору: замість колишніх "указів" та "постанов" з'явився "спеціальний закон про ратифікацію"¹⁰², який питання про рівність ратифікованого міжнародного договору і національного закону також залишає відкритим. Оскільки "закон про ратифікацію" має, як було показано вище, істотно відрізняється від законів України за порядком прийняття і за статусом у системі національного законодавства, то це робить проблематичним вирішення питання їх співвідношення із законом України, а звідси – і колізій між ними. Дане питання остаточно буде вирішене тоді, коли порядок прийняття "законів про ратифікацію" в Україні бу-

де приведено у відповідність до вимог Конституції України¹⁰³. Тільки тоді ратифікований міжнародний договір у національному законодавстві України матиме таку ж юридичну силу, що й національний закон, а збережене в українському законодавстві старе радянське "правило винятковості" тоді автоматично перетвориться на свою протилежність – фактично на пріоритетність ратифікованого міжнародного договору стосовно національного закону. Тільки тоді інкорпоровані в національне законодавство України міжнародні договори, дійсно, матимуть значення спеціального закону і набудуть пріоритетності в конфлікті з національним законом.

2) Пряма конституційна інкорпорація

Нею є інкорпорація в право України загальновизнаних принципів і норм міжнародного права¹⁰⁴ (стаття 18 Конституції України). Їх інкорпорація до правового порядку України здійснена прямо і безпосередньо ("автоматично") за фактом її закріплення в Конституції України (стаття 18), в силу чого ці міжнародні принципи й норми набули прямої дії у праві України без необхідності застосування з цією метою додаткового акта чи процедури (частина третя статті 8 Конституції України).

Питання про встановлення і визначення змісту "загальновизнаних принципів і норм міжнародного права" в доктрині належить до дискусійних. У позитивному міжнародному праві відповідь на ці питання є більш однозначною. Вона міститься в положеннях статті 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, який, як було зазначено вище, є складовою Статуту ООН і поширює свою зобов'язальну силу на Україну як постійного члена ООН. Відповідно до положення цієї статті, Суд, який зобов'язаний вирішувати передані йому спори на підставі міжнародного права, застосовує, зокрема: а) "міжнародні конвенції, як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, певно визнані відповідними державами"; б) "міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної як правова норма"; в) "загальні принципи, визнані цивілізованими націями"; г) з певними застереженнями також "судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різних націй, як додатковий засіб для визначення правових норм".

Якщо взяти за критерій визначення загальновизнаних принципів і норм міжнародного права Статут Міжнародного Суду ООН, який є складовою національного законодавства України, тоді порядок дії цих джерел у правовому порядку України визначається положеннями статей 9 і 18 Конституції України. У частині, де йдеться про "міжнародні конвенції" (загальні і спеціальні), їх інкорпорація до права України здійснюється відповідно до конституційно визначеного порядку, встановленого для міжнародних договорів¹⁰⁵.

У тій частині, де йдеться, зокрема, про міжнародні звичаї і загальні принципи права, визнані цивілізованими народами, інкорпорація цих норм міжнародного права до правового порядку України здійснена прямо і безпосередньо за самим фактом їх закріплення у статті 18 Конституції України. І міжнародні звичаї, і загальні принципи права належать до числа неписаних норм, а тому встановлення ступеня їх визначеності на рівні правозастосовчої практики окремих держав є нерідко проблематичним завданням¹⁰⁶.

Звідси є зрозумілою і та обережність, яка виявлена в Конституції України до прямо інкорпорованих до правового порядку України "загальновизнаних принципів і норм міжнародного права". В проєкті Конституції України їх дія визнавалася без будь-яких обмежень¹⁰⁷. Проте конституцієдавець обмежив їх пряму дію у правовому порядку України сферою "зовнішньополітичної діяльності України"¹⁰⁸, чим поставив національні суди та інші правозастосовчі органи перед складною проблемою юридичного визначення цієї сфери.

Інше питання – питання статусу загальновизнаних принципів і норм міжнародного права у правовому порядку України. Якщо їх пріоритетність перед національним законом не викликає сумніву, то їх співвідношення з Конституцією держави може викликати доктринальні контрверзи. Проте безсумнівно, що в контексті чинного міжнародного права є неприпустимим посилення на Конституцію для того, щоб вдатися до дій, які не відповідали б "загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права."

3. Конституціоналізація міжнародного договірною права України

Очевидно, що конституція держави безпосередньо не визначає правових відносин між державами – це функція міжнародного права. Проте конституція, як внутрідержавна норма найвищої юридичної сили істотно впливає і на зовнішньоправові відносини держави, її вплив, гарантований спеціальною конституційною юрисдикцією, за своєю суттю є конституціоналізацією цих відносин¹⁰⁹.

Зовнішньоправові відносини держави конституціоналізм охопив пізно, причому, не цілком і досі¹¹⁰. Але в міру утвердження ідей правової держави, її еволюції в державу конституційну базові засади демократії все рішучіше застосовувались і у сфері зовнішньої політики і зовнішньоправових відносин, вилившись після другої світової війни у "міжнародну тенденцію" в розвитку демократичного конституціоналізму¹¹¹. Не зважаючи на обережні застереження проти цієї тенденції з боку юристів-міжнародників¹¹², її розмах посилюється у зв'язку з процесами європейської інтеграції та виникненням нових незалежних держав Центральної та Східної Європи.

Конституціоналізація зовнішньоправових відносин обмежується, як правило, впливом на національно-правовий порядок укладання та імплементації міжнародних договорів, рідше – на правове визначення зовнішньополітичних цілей держави, ставлення до загально-визнаних принципів і норм міжнародного права, пріоритетності норм міжнародного права перед нормами внутрідержавного права. Питання про внутрідержавні та міжнародні наслідки дотримання норм міжнародного права набуло в такий спосіб вилучення із вільного розсуду уряду та політиків і стало об'єктом уваги установчої влади конституцієдавця, тобто самого народу відповідно до імперативів демократичної правової держави.

"Міжнародна тенденція" у наведеному вище розумінні (Поль де Вішер, Бельгія) чітко простежується і в розвитку українського конституціоналізму. Єдність національного і міжнародного права у чинній Конституції України не тільки декларується, а й гарантується судовою охороною – загальною і спеціальною.

Демократична правова держава як конституційно значуща цінність і базова засада конституційної системи¹¹³ доповнюється у Конституції України рядом істотно важливих елементів: визнанням і дією в Україні принципу верховенства права, наділенням Конституції України найвищою юридичною силою, а її норм – прямою дією¹¹⁴, зобов'язанням органів влади та органів місцевого самоврядування діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України¹¹⁵, поширенням юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі¹¹⁶.

Відповідно до конституційної концепції демократичної правової держави в Україні норми Конституції України мають безпосередньо зобов'язальну силу щодо дій органів влади і, зокрема, судів загальної юрисдикції, які, вирішуючи питання своїх повноважень, мають дотримуватись ієрархії норм, верховенства в ній Конституції України. Суди загальної юрисдикції, згідно із роз'ясненнями Верховного Суду України¹¹⁷, мають безпосередньо застосовувати Конституцію України. Якщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її коложень законом, суд загальної юрисдикції під час розгляду справи повинен застосовувати тільки той закон, який ґрунтується на Конституції і не суперечить їй¹¹⁸.

Міжнародні договори застосовуються судами загальної юрисдикції, якщо вони не суперечать Конституції України¹¹⁹. У разі, коли суд загальної юрисдикції під час розгляду справи виявить факт невідповідності закону, міжнародного договору чи іншого правового акта Конституції України, він повинен припинити провадження у справі і звернутись [через Верховний Суд України, а у випадку арбітражних судів за визнанням Конституційного Суду України – через Вищий

арбітражний суд України] до Конституційного Суду України для вирішення питання щодо конституційності відповідного акта.

Функцію спеціальної судової охорони верховенства Конституції України і, отже, закріпленого в ній принципу єдності міжнародного і національного права покладено на Конституційний Суд України, який є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні¹²⁰. На Конституційний Суд України покладено здійснення нормативного контролю з питань конституційності, вирішення так званих "граничних спорів" у конституційному праві і спірних питань, пов'язаних із здійсненням конституційних принципів і норм стосовно прав та свобод людини і громадянина, надання висновків щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту, а також щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України, офіційного тлумачення Конституції та законів України, деякі інші. Здійснюючи ці повноваження, Конституційний Суд України забезпечує стійкість та непохитність конституційних норм, зокрема й тих, що є міжнародно релевантними (міжнародно узгодженими, міжнародно зближеними та інкорпорованими), їх впливову силу на правовий порядок в Україні.

На Конституційний Суд України покладається функція давання висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість¹²¹.

До повноважень Конституційного Суду України належить [без будь-яких обмежень] вирішення питань про відповідність Конституції України [конституційність], зокрема, законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України¹²². Виходячи з цього, треба зробити висновок, що до його повноважень належить також вирішення питань конституційності спеціальних "законів про ратифікацію" міжнародних договорів України, указів Президента України щодо ухвалення договорів, які не потребують ратифікації і приєднання до яких або прийняття яких проводиться від імені України; постанов Кабінету Міністрів України щодо ухвалення договорів, які не підлягають ратифікації і приєднання до яких або прийняття яких проводиться від імені Уряду України.

Цей висновок підтверджується спеціальним Законом, відповідно до якого Конституційний Суд України розглядає питання щодо конституційності правових актів Верховної Ради України, Президента України або Кабінету Міністрів України "про набрання міжнародними договорами чинності для України", при цьому під час розгляду справи щодо конституційності цих правових актів Консти-

туційний Суд України "одночасно дає висновок щодо конституційності міжнародного договору України, що набрав чинності за цим правовим актом"¹²³.

Цей опосередкований контроль за конституційністю міжнародних договорів в Україні поширюється на всі категорії міжнародних договорів України: як ті, що інкорпоровані в національне законодавство, так і ті, які укладені без участі Верховної Ради України і залишаються поза межами національного законодавства. Він ініціюється за зверненням Президента України; не менш як сорока п'яти народних депутатів України; Верховного Суду України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Верховної Ради Автономної Республіки Крим і є прийнятим в Україні способом застосування загального принципу відповідності міжнародного договору Конституції України. З усіх цих питань Конституційний Суд України ухвалює рішення, які є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскарженими¹²⁴.

Відповідно до Конституції України¹²⁵ Конституційний Суд України дає висновки щодо конституційності як міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість [попередній конституційний контроль], так і міжнародних договорів України [які є чинними], укладених як за участю законодавця, так і без нього; міждержавних, міжурядових і міжвідомчих [наступний конституційний контроль]. З цих питань Конституційний Суд України приймає висновки, які відповідно до змісту Конституції України можуть розглядатися лише як обов'язкові для врахування, але не для виконання.

Проте у всіх випадках до повноважень Конституційного Суду України не належить *офіційне тлумачення* міжнародних договорів: як тих, які конституційно інкорпоровані в національне законодавство, так і тих, які, в контексті Конституції України¹²⁶, залишились за межами національного законодавства; ці повноваження поширюються виключно на Конституцію та закони України¹²⁷. Звідси громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи¹²⁸ не можуть в цих випадках звертатися до Конституційного Суду України з питань давання висновків щодо офіційного тлумачення міжнародних договорів.

Що стосується ухвалених міжнародних договорів, які не потребують згоди законодавця¹²⁹, то тут діють відповідні вимоги Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року¹³⁰, яка є складовою частиною національного законодавства України. Такі міжнародні договори міжурядового та міжвідомчого характеру, які відповідно до Конституції України не належать до національного законодавства України¹³¹, фактично прирівнюються за своїм статусом

до статусу підзаконних актів. Конституційний Суд України дає висновки про їх відповідність Конституції України [конституційність], але вже тоді, коли вони є чинними, і ці висновки, на нашу думку, не є актом правозастосування в точному розумінні.

Позитивно-правовий зв'язок чинної Конституції України з міжнародним правовим порядком враховує і Конституційний Суд України під час розгляду різноманітних своїх справ, підсилюючи правову мотивацію своїх рішень в цих справах.

Так, у Рішенні у справі за зверненнями жителів міста Жовті Води¹³² Конституційний Суд України застосував відповідні положення Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року та Європейської конвенції з прав людини 1950 року, пославшись на те, що вони, будучи ратифікованими Україною, є згідно зі статтею 9 Конституції України частиною національного законодавства України, з метою тлумачення частини першої статті 55 Конституції України. Конституційний Суд України дійшов висновку, що ця частина статті 55 Конституції України містить норму, яка означає право кожного звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушено або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Зазначена норма зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадках відсутності в законі спеціального положення про судовий захист¹³³.

У Рішенні у справі щодо статусу депутатів рад¹³⁴ Конституційний Суд України застосував статтю 7 Європейської Хартії про місцеве самоврядування 1985 року з метою ідентифікації "основоположних правових принципів" місцевого самоврядування в Україні. Відповідне положення статті 7 цієї Хартії визначає, що функції і діяльність, несумісні з мандатом місцевої виборної особи, можуть бути встановлені в національному законодавстві тільки законом або основоположними правовими принципами. В Україні основоположні принципи місцевого самоврядування закріплені в Конституції України [розділ XI]¹³⁵.

У Рішенні у справі К. Г. Устименка¹³⁶, здійснивши аналіз правозастосовної практики України у світлі вимог положень частини другої статті 32 Конституції України, згідно з якими не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, Конституційний Суд України констатував у нормативно-правовій базі в частині інформаційних правовідносин наявність нечітко визначених, колізійних положень і прогалин, що негативно впливає на забезпечення конституційного права людини і громадянина на інформацію. Суд звернув увагу на те, що відомчі нормативні акти колишнього СРСР [наказ Міністра охорони здоров'я СРСР "Про порядок надання відомостей про психічний стан громадян" від 29 грудня 1979 ро-

ку № 1333, наказ Міністра охорони здоров'я СРСР "Про заходи щодо подальшого удосконалення психіатричної допомоги" від 21 березня 1988 року № 225 та низка положень і тимчасових інструкцій, затверджених в СРСР згаданим міністерством у 80-х роках] не тільки суперечать статтям 3, 23, 31, 47, 48, іншим нормам Закону України "Про інформацію", Основ законодавства України про охорону здоров'я, але й не відповідають міжнародним принципам та нормам рекомендаційного характеру, які закріплені в численних актах, зокрема, в Резолюції ООН "Захист осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги" 1992 року, Рекомендаціях парламентської асамблеї Ради Європи "Про ситуацію з психічними захворюваннями" 1977 року, Женевській декларації Всесвітньої медичної асамблеї 1948 року, Міжнародному кодексі медичної етики 1949 року тощо. Суд звернув увагу на необхідність приведення законодавства України у відповідність до європейських стандартів у частині захисту персональних даних у зв'язку із прийняттям України до Ради Європи¹³⁷.

В іншому своєму Рішенні від 25 березня 1998 року¹³⁸ Конституційний Суд України підтвердив свою мотивацію про необхідність приведення нормативно-правового акта Верховної Ради Автономної Республіки Крим "Про обчислення часу" та постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим "Про введення в дію Нормативно-правового акта Верховної Ради Автономної Республіки "Про обчислення часу" у відповідність до постанови Верховної Ради України "Про запровадження на території України дії літнього часу" від 6 березня 1992 року № 2176-XII посиленнями на відповідні рекомендації Європейської економічної комісії ООН і порядок обчислення часу, встановлений у країнах Європи з 1996 року¹³⁹.

Висновок

Проблема співвідношення міжнародного і національного права, як відомо, залежно від того, чи сприймають їх як єдину систему на основі певної пріоритетності, чи як дві різні системи права, має два різних доктринальних розв'язання – моністичне чи дуалістичне. Але ні теорія дуалізму, ні теорія монізму не відповідають практиці сучасних держав. Незалежно від цих доктринальних контроверз, твердо встановленим фактом є те, що норми міжнародного права не можуть застосовуватись у внутрідержавних відносинах, якщо тільки цього не передбачає конституція держави чи інша еквівалентна норма внутрідержавного права¹⁴⁰. Тому за теоретичними проблемами співвідношення внутрідержавного і міжнародного права ховається цілком практичне питання внутрідержавного виконання зобов'язань за міжнародним правом (імплементация).

Аналіз чинної Конституції України від 28 червня 1996 року в контексті її взаємодії з міжнародним правом свідчить, що в ній чітко простежується якісний перехід від доктрини так званого "діалектичного дуалізму", характерної для адміністративно-командної системи, до відкритості щодо міжнародного права на засадах принципової пов'язаності і єдності (в цьому сенсі – "монізму") міжнародного і національного права, характерної для абсолютної більшості сучасних держав.

Поступовий перехід України до моністичної традиції у праві став основою нової української конституційної системи. У Конституції України 1996 року з'явилась значна група міжнародно-релевантних норм, пов'язаних з застосуванням нового напрямку юридичної доктрини України.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ *Annuaire de l'Institut de droit international*. – 1994. – Vol. 65. – P. 319.
- ² Див., наприклад: статті 23а – 23е Конституції Австрії; 168-169 Конституції Бельгії; 28 Конституції Греції; 23-3 Основного Закону Федеративної Республіки Німеччини; 88-1 – 88-4 Конституції Франції тощо / *Die Verfassungen der EG-Mitgliedstaaten*. 4. Auflage. – Munchen: DTV. – 1996.
- ³ Див., наприклад, статтю 90 Конституції Польщі від 25 травня 1997 року.
- ⁴ Преамбула Конституції України від 28 червня 1996 року // *Відомості Верховної Ради*. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
- ⁵ Статті 2, 6 Договору про Європейський Союз // "Європейський Союз. Консолідовані договори". – Київ: "Port-Royal", 1999. – С. 16,18.
- ⁶ Частина друга статті 22, частина перша статті 64, статті 157 і 158 Конституції України.
- ⁷ Частина четверта статті 13, статті 41 і 42 Конституції України.
- ⁸ Закон України "Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами" від 10 листопада 1994 року // *Відомості Верховної Ради України*. – 1994. – № 46. – Ст. 415.
- ⁹ Пункти 1, 2 статті 51 Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами 1994 року.
- ¹⁰ Karel Klíma. *Ustavní právo*. – Praha: Bohemia Juris Kapital, 1997. – S. 171-173.
- ¹¹ *Відомості Верховної Ради України*. – 1992. – № 10. – Ст. 137.
- ¹² Див., зокрема, *Федерализм и внешние сношения в конституционном праве США*. – Киев, КГУ, 1970. – 123 с.; Доктрина "іманентних" повноважень у конституційному праві США // *Радянське право*. – 1972. – № 9. – С. 99-103; *Les Extraits des textes constitutionnels relatifs aux Affaires Etrangères: les modeles compares*. – Bangui: St.Paul, 1975. – 56 p.; *Les principes de la politique*

- étrangères et des relations internationales dans le droit constitutionnel des Etats socialistes // Annales de l'Université de Bangui. – 1977. – Tome II. – P. 104-117; Внешняя политика и конституционное право Советского государства // Вестник Киевского университета. МоИМП. – 1977. – Вып.5. – С. 12-20; Метод конституционного регулирования внешней политики США // Вестник Киевского университета. МО иМП. – 1982. – Вып. 15. – С. 69-76; Концепция "внешней власти" в конституционном праве ФРГ // Вестник Киевского университета. МоИМП. – 1986. – Вып. 23. – С. 49-54; Зовнішня політика у конституційній державі: досвід країн Заходу // Вісник Київського університету. Суспільно-політичні науки. Вип. 4. – С. 27-41; Конституційна імплементація норм міжнародного права – об'єкт судової охорони в Україні // Українське право. – 1999. – № 2. – С.7-17, 123-133; Загальна Декларація прав людини: природа, спосіб дії // Науковий Вісник Дипломатичної Академії України. – 2000. – № 3. – С.26 - 31.
- ¹³ Зб. Історія Української Конституції. Упорядники А.Слюсаренко, М.Томенко. – Київ: УПФ, 1997. – С. 285-289.
- ¹⁴ Заключні положення Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року.
- ¹⁵ Розділи III і X Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року.
- ¹⁶ Розділ X Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року.
- ¹⁷ Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 35. – Ст. 466.
- ¹⁸ Див.: Закон України "Про приєднання України до Статуту Ради Європи" від 31 жовтня 1995 року // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 38. – Ст. 287.
- ¹⁹ Закон України "Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 40. – Ст. 263.
- ²⁰ Conseil de l'Europe. Avis N 190 [1995].
- ²¹ Див.: Проект Конституції України від 1 липня 1992 року, винесений Верховною Радою України на "всенародне обговорення"; Проект Конституції України від 27 травня 1993 року, винесений Комісією до Верховної Ради України; Проект Конституції України від 24 лютого 1996 року, схвалений Конституційною комісією 11 березня 1996 року / Зб. Конституція незалежної України. У трьох книгах. Під загальною ред. Сергія Головатого. Книга перша. – С. 123-318; Книга друга, частина перша. – С.99-141.
- ²² Статті 6, 7 Закону України "Про правонаступництво України" від 12 вересня 1991 року // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 46. – Ст. 617.
- ²³ Закон України "Про дію міжнародних договорів на території України" від 10 грудня 1991 року.
- ²⁴ Положення статті 1 Статуту ООН / Международное публичное право. Сборник документов. Том 1. – Москва: БЕК, 1996. – С. 2.
- ²⁵ Частина третя Преамбули Конституції України.
- ²⁶ Там само.
- ²⁷ Пункти 1-4 Статті 2 Статуту ООН.
- ²⁸ Положення статей 1, 2 та деякі інші Конституції України.
- ²⁹ Положення статті 73, частини другої статті 102, пункту 1 статті 116, статті 132, статті 157 Конституції України.
- ³⁰ Частина друга статті 5 Закону України "Про всеукраїнський та місцеві референдуми" від 3 липня 1991 року з наступними змінами // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 33. – Ст. 443.
- ³¹ Постанова Верховної Ради України № 1958-ХІІ від 10 грудня 1991 року та

- Додаток до неї.
- ³² Стаття 18 Конституції України.
- ³³ Положення статей 17, 65, п.9, 22, 23, 31 статті 85, п.1, 17, 18, 19, 20, 24 статті 102, статті 107, п.1, 7, статті 116, п.14 Перехідних положень Конституції України.
- ³⁴ Положення пункту 23 частини першої статті 85, пункту 19 статті 106 Конституції України.
- ³⁵ Розділ IX Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року.
- ³⁶ Постанова Верховної Ради України про Основні напрями зовнішньої політики України від 2 липня 1993 року // Відомості Верховної Ради 1993, № 37, ст. 379.
- ³⁷ Постанова Верховної Ради України про Воєнну доктрину України від 19 жовтня 1993 року // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 43. – Ст. 409.
- ³⁸ СРПІ. – *Affaire des Decrets de nationalite' en Tunisie et au Maroc, Avis du 7 fevrier 1923.* – Serie B, № 4, p. 24.
- ³⁹ Year Book, I.L.C. (1952) (II). – P. 3 at P.7.
- ⁴⁰ Всеобщая декларация прав человека, принята и провозглашена резолюцией 217 А (III) Генеральной Асамлеи от 10 декабря 1948 г. // / Международное публичное право. Сборник документов. Том 1. – Москва: БЕК, 1996. – С.462.
- ⁴¹ СІУ, Rec.1955. – P.23.
- ⁴² Положення статті 4, частин першої та другої статті 25 Конституції України.
- ⁴³ Закон України про внесення змін до Закону України "Про громадянство України" від 16 квітня 1997 року // Урядовий кур'єр, 22 травня 1997 року.
- ⁴⁴ Стаття 1 Статуту ООН.
- ⁴⁵ Указ Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 року про Ратифікацію Міжнародного Пакта про громадянські та політичні права і про Ратифікацію Міжнародного Пакта про економічні, соціальні і культурні права.
- ⁴⁶ Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – Ст. 617.
- ⁴⁷ Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст. 137.
- ⁴⁸ Преамбула, положення статті 3 та всього розділу II Конституції України.
- ⁴⁹ Конвенцію було ратифіковано уже після прийняття Конституції України. Див.: Закон України Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 40. – Ст. 263.
- ⁵⁰ Opinion on Constitution of Ukraine adopted by the Commission at its 30th Plenary Meeting.
- ⁵¹ Mirkine-Guetzevitch B. Droit international et droit constitutionnel. – Paris : Sirey, 1932. – P. 5-48 ; Mirkine-Guetzevitch B. Le droit constitutionnel et l'organisation de la Paix [droit constitutionnel de la paix] // R.C.A.D.I. – 1933. – Vol. 45. – P. 673-684, 710-728 ; Mario Miele. Les organisations internationales et le domaine constitutionnel des Etats // R.C.A.D.I. – 1970. – Vol. 131. – P. 319-338, 363-378.
- ⁵² Paul de Visscher. Les tendances internationales des constitutions modernes // R.C.A.D.I. 1952. – Vol. 80. – P. 521-533.
- ⁵³ Зокрема, статті 5, 69, 70, 71, 72, 156 та 157 Конституції України.
- ⁵⁴ Пункт 2 статті 2 Статуту ООН.
- ⁵⁵ Венская Конвенция о праве международных договоров. Комментарий А.Н.Талалаева. – Москва: ЮЛ, 1997. – С.3.

- ⁵⁶ Указ Президії Верховної Ради Української РСР Про ратифікацію Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року від 14 травня 1986 року.
- ⁵⁷ Постанова Верховної Ради України Про приєднання України до Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів від 17 вересня 1992 року // Відомості Верховної Ради України 1992, № 41. – Ст. 601.
- ⁵⁸ Відомості Верховної Ради України 1994, № 10. – Ст. 45. Закон набрав чинності від дня опублікування – 9 березня 1994 року.
- ⁵⁹ Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 1994 року № 422 Про затвердження Положення про порядок укладення, виконання та денонсації міжнародних договорів України міжвідомчого характеру з наступними змінами.
- ⁶⁰ Стаття 26 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року.
- ⁶¹ Стаття 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року.
- ⁶² Стаття 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року.
- ⁶³ Пункти а) та б) частини третьої статті 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року.
- ⁶⁴ Пункт 2 статті 2 Статуту ООН.
- ⁶⁵ Стаття 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, яка була ратифікована Українською РСР в 1986 році.
- ⁶⁶ Wolfgang Pigorsch. Die Einordnung völkerrechtlicher Normen in das Recht der Bundesrepublik Deutschland. Eine Studie zu den Artikeln 25, 59 und 79 des Grundgesetzes für die BRD von 23. Mai 1949. – Hamburg: Hansischer Gildenverlag. – 1959. – S. 2-5.
- ⁶⁷ Порів.: Лукашук І.І. Международное право. Общая часть. – Москва: БЕК, 1996. – С. 228.
- ⁶⁸ Розділ X Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року.
- ⁶⁹ Відомості Верховної Ради України. – 1992, № 10. – Ст. 137.
- ⁷⁰ Частина перша статті 17 Закону України "Про міжнародні договори України" від 22 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994, № 10. – С. 45.
- ⁷¹ Положення статей 9 та 18 Конституції України.
- ⁷² Указ Президента України "Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності" № 1327/97 від 4 грудня 1997 року з наступними змінами.
- ⁷³ Частина перша статті 9 Конституції України.
- ⁷⁴ Частина третя статті 57 Конституції України.
- ⁷⁵ Указ Президента України "Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності" № 1327/97 від 4 грудня 1997 року з наступними змінами.
- ⁷⁶ Частина перша статті 9 Конституції України.
- ⁷⁷ Частина перша статті 9 та пункт 32 частини першої статті 85 Конституції України.
- ⁷⁸ Положення статті 88 Конституції України.
- ⁷⁹ Dictionnaire de la terminologie du droit international. – Paris: Sirey, 1960. – р.500-502.
- ⁸⁰ Відповідно до пункту 11 статті 7 Закону України "Про міжнародні договори України", Голова Верховної Ради України підписує ратифікаційну грамоту.
- ⁸¹ Відповідно до пункту 4 частини першої статті 88 Конституції України Голова Верховної Ради України представляє Верховну Раду України у зносинах з іншими органами державної влади України та органами влади

- інших держав.
- ⁸² Стаття 75 Конституції України.
- ⁸³ Положення частини першої статті 102 Конституції України.
- ⁸⁴ Положення пункту 3 статті 106 Конституції України.
- ⁸⁵ Положення пункту 25 частини третьої статті 97 Конституції (Основного Закону) України від 20 квітня 1978 року з наступними змінами. – Київ, 1994. – С. 28.
- ⁸⁶ Положення статті 7 Закону України "Про міжнародні договори України" від 22 грудня 1993 року.
- ⁸⁷ Стаття 9.4.11 Регламенту Верховної Ради України від 27 липня 1994 року // Відомості Верховної Ради України 1994, № 35. – Ст. 338.
- ⁸⁸ Положення частин першої та другої статті 94 Конституції України.
- ⁸⁹ Пункт перший статті 7 Закону України "Про міжнародні договори України".
- ⁹⁰ Положення частини другої статті 8, частина перша статті 151 Конституції України.
- ⁹¹ Положення частини другої статті 9 Конституції України.
- ⁹² Положення статей 11, 15 Закону СРСР "О порядке заключения, исполнения и денонсации международных договоров СССР" от 6 июля 1978 года // Ведомости Верховного Совета СССР 1978, № 28. – Ст. 439.
- ⁹³ Див., наприклад, Указ Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 року Про ратифікацію Міжнародного Пакта про громадянські та політичні права 1966 року.
- ⁹⁴ Див., наприклад, Постанову Верховної Ради Української РСР "Про приєднання Української РСР до факультативного протоколу до Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права" від 25 грудня 1990 року // Відомості Верховної Ради України 1991, № 5. – Ст. 26.
- ⁹⁵ Міжнародне право. За загал. ред. І.І.Лукашука та В.А.Василенка. – Київ: ВШ, 1971. – С. 22.
- ⁹⁶ Там само. – С. 22.
- ⁹⁷ Стаття 572 Цивільного кодексу України; стаття 428 Цивільно-процесуального кодексу України; стаття 203 Кодексу про шлюб та сім'ю України та ін.
- ⁹⁸ Стаття 21 Закону СССР "О порядке заключения, исполнения и денонсации международных договоров СССР" от 6 июля 1978 года // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1978. – № 28. – Ст. 439.
- ⁹⁹ Порівн.: Du Pasquier, Cl. Introduction a la theorie générale et à la philosophie du Droit. – Neuchatel (Suisse): Delachaux & Niestle, 1967. – P. 131.
- ¹⁰⁰ Крохмаль В. Про міжнародну дійсність міжнародних договорів // Право України. – 1996. – № 5. – С. 76.
- ¹⁰¹ Положення статті 17 Закону України "Про міжнародні договори України" від 22 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України 1994, № 10. – Ст. 45.
- ¹⁰² Стаття 7 Закону України "Про міжнародні договори України" від 22 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України 1994, № 10, ст. 45.
- ¹⁰³ Стаття 94 Конституції України.
- ¹⁰⁴ Статтю 18 Конституції України.
- ¹⁰⁵ Частина перша статті 9 Конституції України.
- ¹⁰⁶ Загальні принципи права, визнані цивілізованими народами, які застосовуються у міжнародному праві та міжнародними судами: принципи рівності, природного права, справедливості, *res judicata*, принцип доброї волі, принцип "те, що не заборонено, дозволено",

- принцип *lex specialis derogat generali, pacta sunt servanda*, "ніхто не може бути суддею у власній справі" [*nemo debet esse iudex in propria sua causa*], принцип рівності сторін [*auditur et altera pars*], принцип самозбереження. Так, принцип самозбереження у внутрішньому аспекті ґрунтується на більш загальному принципі *salus populi suprema lex*: дозволяє заради забезпечення турботи про благополуччя та безпеку нації у цілому ставити її інтереси над інтересами індивідів, як громадян, так і іноземців, уповноважує державу вжити необхідних заходів для захисту нації проти зовнішньої небезпеки та ворожечі. Цей принцип може містити заходи примусового видворення іноземців; експропріація, реквізиція та компенсація з метою підвищення загального добробуту
- Принцип *res iudicata* (рес джудиката) означає таке: як тільки справа вирішена остаточно, те саме питання не може бути знову порушено сторонами, а рішення, прийняте судом, зобов'язує сторони.
- ¹⁰⁰ Стаття 13 Проекту Конституції України, підготовленого Робочою групою Конституційної комісії України в редакції від 15 листопада 1995 року, схваленого Конституційною комісією України 23 листопада 1995 року / Конституція незалежної України. Книга друга. Частина перша. Документи. Статті. – Київ: УПФ, 1997. – С. 57.
- ¹⁰⁸ Положення статті 18 Конституції України.
- ¹⁰⁹ Щодо конституціоналізації правового порядку у державі див.: L.Favoreu. *La Constitutionnalisation du droit // L'Unité du droit. Melanges en hommage a Roland Drago.* – Paris, 1996. – P. 25-35; Ewa Popławska. – *The "Constitutionalization" of the Legal Order // Constitutional Essays.* Ed. By M. Wyrzykowski. – Warsaw, 1999. – P. 71-104.
- ¹¹⁰ Treviranus D.H. *Aussenpolitik im demokratischen Rechtsstaat.* – Tubingen, 1966. – S. 1-2
- ¹¹¹ Deener G. *International Law Provisions in Post-World War II Constitutions // The Cornell Law Quart.* 1951. – Vol. 36. – P.505 ff.; Visscher P. de. *Les tendances internationales des constitutions modernes // R.C.A.D.I.* 1952. – T.80. – P. 515 ff.
- ¹¹² Шарль Руссо (Франція), наприклад, вважає цю практику "даремною" і "небезпечною". На його думку, "запровадження норм міжнародного права у конституцію держави може посягти сумніви щодо їхньої обов'язковості". – Rousseau Ch. *Droit international public.* T.I. – Paris, 1970. – P. 47.
- ¹¹³ Стаття 1 Конституції України.
- ¹¹⁴ Положення частин першої, другої та третьої статті 8 Конституції України.
- ¹¹⁵ Положення частини другої статті 19 Конституції України.
- ¹¹⁶ Положення частини другої статті 124 Конституції України.
- ¹¹⁷ Постанова № 9 Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року // "Право України". – 1996, № 12.
- ¹¹⁸ Постанова №9 Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року.
- ¹¹⁹ Постанова № 9 Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року.
- ¹²⁰ Положення статті 147 Конституції України.
- ¹²¹ Положення частини першої статті 151 Конституції України.
- ¹²² Положення пункту 1 частини першої статті 150 Конституції України.
- ¹²³ Положення пункту 2 статті 13, а також частин першої та другої статті 89 Закону України "Про Конституційний Суд України" від 16 жовтня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.
- ¹²⁴ Положення частини другої статті 150 Конституції України.
- ¹²⁵ Положення частини першої статті 151 Конституції України.

- ¹²⁶ Положення частини першої статті 9 Конституції України.
- ¹²⁷ Положення частини другої статті 150 Конституції України.
- ¹²⁸ Положення статті 43 Закону України "Про Конституційний Суду України" від 16 жовтня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.
- ¹²⁹ Положення статті 9 Закону України "Про міжнародні договори України" від 22 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №10. – Ст. 45.
- ¹³⁰ Насамперед, вимоги статтей 26 і 27 Віденської конвенції "Про право міжнародних договорів" від 23 травня 1969 року, яка є ратифікованою Указом Президії Верховної Ради колишньої Української РСР від 14 травня 1986 року.
- ¹³¹ Положення частини першої статті 9 Конституції України.
- ¹³² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України від 25 грудня 1997 року // Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 1. – С. 34-38.
- ¹³³ Там само.
- ¹³⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 3 та 5 Закону України "Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів" від 13 травня 1998 року // Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 3. – С. 5-9.
- ¹³⁵ Там само.
- ¹³⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України "Про інформацію" та статті 12 Закону України "Про прокуратуру" від 30 жовтня 1997 року // Вісник Конституційного Суду України. – 1997. – № 2. – С. 31-35.
- ¹³⁷ Там само.
- ¹³⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Нормативно-правового акта Верховної Ради Автономної Республіки Крим "Про обчислення часу" та Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим "Про введення в дію Нормативно-правового акта Верховної Ради Автономної Республіки Крим Закону Автономної Республіки Крим "Про обчислення часу" від 25 березня 1998 року // Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 2. – С. 28-31.
- ¹³⁹ Там само.
- ¹⁴⁰ Antonio La Pergola. Droit international et droit interne: problemes traditionnels et tendances nouvelles // Les rapports entre le droit international et le droit interne. Actes. – Strasbourg : Conseil de l'Europe. – 1994. – P. 5.